

دانش سیاسی ۶

محسن مدیر شانه‌چی

فرهنگ احزاب
و جمعیت‌های سیاسی ایران

نشر نگاه معاصر

فرهنگ احزاب
و جمعیت‌های سیاسی ایران
محسن مدیر شانه‌چی

ناشر: نگاه معاصر (وابسته به مؤسسه‌ی پژوهشی نگاه معاصر) / مدیر هنری:
باسم‌الرسالام / حروفچینی و صفحه‌آرایی: کارگاه نگاه معاصر (تینا حسامی) /
لیتوگرافی: نوید / چاپ و صحافی: فرنو / چاپ اول: ۱۳۸۵ / شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه /
قیمت: ۲۰۰۰ تومان

نگاه معاصر
ناشر نگاه معاصر

نشانی: تهران، جاده‌ی لشکرک، شهرک ابوذر، نبش کوچه‌ی سوم، پلاک ۱
تلفن: ۰۹۱۲-۲۰۸۰۴۸۹

همه‌ی حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

مدیر شانه‌چی، محسن، ۱۳۳۶ -

فرهنگ احزاب و جمعیت‌های سیاسی ایران / محسن مدیر شانه‌چی. -- تهران: نگاه معاصر،
۱۳۸۴.

۱۶۷ ص. -- (دانش سیاسی: ۶)

ISBN 964-7763-48-4

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیا.
کتابنامه.

۱. حزب‌های سیاسی ایران -- ایران -- دایرة المعارفها. الف. عنوان.

۹۵۵/۰۷۵

BSR ۱۴۱۸/م۴۴

۸۴-۳۷۸۷۳

کتابخانه ملی ایران

فرهنگ احزاب
و جمعیت‌های سیاسی ایران

محسن مدیر شانه‌چی

www.ketab.ir

فهرست

۹	 مقدمه
۱۵	 احزاب و جمعیتها
۱۷	 اتحادیه کارگران و بزرگران ایران
۱۸	 اتحادیه مسلمین ایران
۱۹	 احزاب اسلامی ایران
۲۴	 احزاب چپ ایران
۲۷	 احزاب دولتی ایران
۲۹	 احزاب ملی ایران
۳۳	 انجمن تبلیغات اسلامی
۳۳	 انجمن حجتیه
۳۴	 انجمن مخفی
۳۶	 انجمن ملی
۳۸	 انجمنهای اسلامی پزشکان
۳۸	 انجمنهای اسلامی دانشجویان
۳۹	 انجمنهای اسلامی مهندسين
۴۰	 جاما
۴۱	 جامعه تعلیمات اسلامی
۴۲	 جامعه روحانیت مبارز
۴۴	 جامعه سوسیالیستهای نهضت ملی ایران
۴۶	 جامعه مسلمین
۴۶	 جامعه معلمان ایران
۴۷	 جبهه ملی ایران

۶ فرهنگ احزاب و جمعیت‌های سیاسی ایران

۴۹		جمعیت آزادی مردم ایران
۵۰		جمعیت فدائیان اسلام
۵۱		جمعیت مسلم آزاد
۵۲		جمعیت مؤتلفه اسلامی
۵۳		جنبش مسلمانان مبارز
۵۴		حزب آریا
۵۵		حزب آزادی
۵۶		حزب اتحاد ملی
۵۶		حزب اراده ملی
۵۸		حزب اجتماعیون عامیون
۶۰		حزب استقلال
۶۰		حزب اصلاح طلب
۶۱		حزب اعتدالی
۶۳		حزب ایران
۶۵		حزب ایران جوان
۶۵		حزب ایران نو
۶۶		حزب ایران نوین
۶۷		حزب برادران
۶۸		حزب پان‌ایرانیست
۶۹		حزب پیکار
۷۰		حزب تجدد
۷۱		حزب توده ایران
۷۴		حزب جمهوری اسلامی
۷۵		حزب جمهوری خلق مسلمان
۷۷		حزب جنگل
۷۷		حزب جنگل (اجتماعیون)

۷ فهرست

۷۸	 حزب داشناکسیون
۷۹	 حزب دموکرات
۸۱	 حزب دموکرات ایران
۸۲	 حزب رادیکال
۸۳	 حزب رستاخیز
۸۴	 حزب زحمتکشان ملت ایران
۸۵	 حزب سوسیالیست (اجتماعیون)
۸۶	 حزب سوسیالیست «دهه بیست»
۸۷	 حزب سوسیالیست «دهه سی»
۸۷	 حزب سومکا
۸۸	 حزب عدالت
۸۹	 حزب کمونیست ایران
۹۰	 حزب مردم «دهه بیست»
۹۱	 حزب مردم «دهه سی تا پنجاه»
۹۲	 حزب مردم ایران
۹۳	 حزب ملت ایران
۹۴	 حزب ملل اسلامی
۹۵	 حزب ملیون
۹۶	 حزب میهن
۹۷	 حزب میهن پرستان
۹۸	 حزب وحدت ایران
۹۸	 حزب همت
۹۹	 حزب همراهان
۱۰۰	 سازمان انقلابی
۱۰۱	 سازمان پیکار در راه آزادی طبقه کارگر
۱۰۳	 سازمان توفان

۸ فرهنگ احزاب و جمعیت‌های سیاسی ایران

۱۰۴	 سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران
۱۰۶	 سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی
۱۰۷	 سازمان مجاهدین خلق ایران
۱۱۰	 فرقه دموکرات آذربایجان
۱۱۲	 فرقه دموکرات کردستان
۱۱۳	 کانون مترقی
۱۱۴	 کانون نشر حقایق اسلامی
۱۱۵	 کمیته مجازات
۱۱۶	 کنفدراسیون دانشجویان ایرانی
۱۱۸	 گروه پنجاه و سه نفر
۱۱۹	 گروه سیاه‌کل
۱۲۱	 گروه فرقان
۱۲۲	 مجمع آدمیت
۱۲۳	 مجمع روحانیون مبارز
۱۲۴	 مجمع مسلمانان مجاهد
۱۲۵	 نهضت آزادی ایران
۱۲۶	 نهضت خدایرستان سوسیالیست
۱۲۷	 نهضت مقاومت ملی
۱۲۹	 نیروی سوم
۱۳۱	 هیأت علمیه
۱۳۳	 پیوستها
۱۳۵	 راهنمای احزاب و جمعیتها
۱۳۹	 اسامی نشریات
۱۴۳	 نمایه اشخاص
۱۵۷	 کتابنامه

مقدمه

اکنون از پیدایش نخستین احزاب یا حزب‌گونه‌ها در ایران صد سال می‌گذرد. طبقاً آثار متعددی در باب این تشکلهای نو شته شده است. هم از سوی رهبران و فعالان و دست‌اندرکاران برخی از این احزاب و گروه‌ها یا هواداران و دوستداران آنها، هم از جانب رقیبان و مخالفان آنها، هم به قلم تاریخ‌نگاران و پژوهشگران ایرانی و غیرایرانی و نیز در قالب انتشار اسناد و مدارک مربوط به هر یک به منظور معرفی یا ترویج و تبلیغ یا ثبت در تاریخ. با این حال، خلأ وجود اثری دایرةالمعارف‌گونه و کم و بیش جامع که شناختی اجمالی و مقدماتی از همه این احزاب و تشکلهای سیاسی به دست دهد، محسوس بود. معمولاً هرگاه سخن از احزاب سیاسی ایران می‌رود، کتاب معروف مرحوم بهار با عنوان تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران (انقراض قاجاریه) به خاطر می‌آید و این امر بی‌گمان به لحاظ فضل تقدم بهار در این باب طبیعی است. کتاب بهار شاید نخستین اثری بود که در آن و حتی در عنوان آن به احزاب سیاسی ایران پرداخته شده بود. با این همه، کتاب خواندنی و ماندنی بهار بیش از احزاب سیاسی به کنشها و تنشهای سیاسی و پارلمانی اواخر عصر قاجار و چگونگی انتقال قدرت و سلطنت از قاجار به پهلوی اختصاص داشت و در واقع عنوان فرعی کتاب - انقراض قاجاریه - گویاتر از عنوان اصلی آن - تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران - است. ضمن آنکه بحثهای متنوع بهار در باب حزبها و

فراکسیون‌های مجالس اولیه عصر مشروطه که غالباً نقل خاطرات و شرح فعالیت‌های سیاسی و حزبی خود اوست، به آغاز فعالیت‌های حزبی محدود می‌شود و بخش کوچکی از تاریخ حزب در ایران را در بر می‌گیرد.

بر این اساس و به دلیل ضرورت تدوین اثری هر چند مختصر و مقدماتی در تاریخ احزاب و سازمان‌های سیاسی ایران، در سال ۷۰ کتاب احزاب سیاسی ایران با مطالعه موردی نیروی سوم و جامعه سوسیالیست‌ها به قلم نگارنده نگاشته و در سال ۷۵ منتشر شد. در این اثر، تاریخچه مختصری از احزاب سیاسی ایران از آغاز تادوران انقلاب ذکر شده بود. این تاریخچه در واقع مقدمه‌ای بر مباحث اصلی کتاب بود که به شناخت یکی از جریان‌های حزبی تاریخ معاصر - نیروی سوم و جامعه سوسیالیست‌های نهضت ملی ایران - اختصاص داشت. با این همه به دلیل فقدان منابع دیگر در این باب این کتاب با اقبال و استقبال روبرو شد و منبع بسیاری از کتابها، مقالات و تحقیقات سایر نویسندگان و پژوهشگرانی شد که پس از آن به نوشتن و نشر آثاری در این زمینه پرداختند. در عین حال، با وجود رونق فضای مطالعات مربوط به احزاب بخصوص در دوران اصلاحات با برگزاری نشست‌ها و همایش‌هایی درباره احزاب و انتشار مجموعه مقالات آنها و نشر کتابها و مقالات و اسناد مختلف در این مقوله در سالهای اخیر، به دلیل باقی بودن خلأ مورد اشاره یعنی فقدان دائرةالمعارف یا دانشنامه‌ای در شناخت همه احزاب و جمعیت‌های سیاسی و گروه‌ها و سازمان‌هایی که به فعالیت حزبی و تشکیلاتی یا پیکار و مبارزه مسلحانه روی آوردند، کتاب حاضر تدوین شد. این احزاب و تشکلهای هم شامل احزابی است که در دوره‌های حزب‌گرایی یا ادوار توسعه نسبی سیاسی و شکوفایی فعالیت‌های حزبی تکوین یافتند و هم مشتمل بر حزبها و شبه‌حزب‌هایی که در دوره‌های رکود فعالیت‌های حزبی و در غیاب احزاب واقعی و مردمی در هیأت‌های دولتی و فرمایشی یا دستوری شکل گرفتند و نیز در برگیرنده

تشکلهایی که در همین دوره‌ها به دلیل عدم امکان حیات یا فعالیت سیاسی و حزبی علنی، در قالب گروه‌ها و سازمانهای مخفی و مسلح پدید آمدند. احزاب و گروههای سیاسی در ایران با آنکه به دلایل مختلف از پیوستگی و نهادینگی برخوردار نشدند، جایگاه و کارکرد واقعی خود را نیافتند. فقدان تداوم و پایداری، به فقدان تحرک و پویایی انجامید. بسیاری از احزاب و گروههای سیاسی صدساله اخیر در ایران چندان شباهتی به احزاب دیگر جوامع نداشته‌اند و به رغم تلاشها و تکاپوهای گاه بیش از حد معمول، از ایفای نقشها و کسب دستاوردهای لازم بازماندند. شاید بر این اساس برخی پژوهشگران شمار احزاب سیاسی واقعی را در ایران بسیار اندک برشمرده و گاه حتی تاریخ ایران را فاقد حزب سیاسی به معنای واقعی کلمه و در تعریف دقیق و علمی آن دانسته‌اند. با این همه، تنوع حزبی در ایران به دلیل تاریخ و فرهنگ و جغرافیا و جایگاه و ژئوپولیتیک این سرزمین، گوناگونی نیروها و عناصر فرهنگی، قومی، زبانی، دینی و مذهبی در آن و نیز نقش قدرتهای خارجی و عوامل بیرونی مؤثر بر آن قابل توجه و در مقایسه با سایر جوامع بی‌گمان کم‌نظیر است. مطالعه و شناخت احزاب و گروههای سیاسی در ایران دست کم از این حیث نه تنها برای ایرانیان حتی برای پژوهشگران غیرایرانی جذاب و آموزنده است.

در مجموعه حزبها و تشکلهای سیاسی ایران بر مبنای انواع طبقه‌بندیهای جامعه‌شناسان و علمای سیاست از احزاب سیاسی، و با طبقه‌بندیهای خارج از طبقه‌بندیهای شناخته‌شده، انواع حزبها و تشکلهای را می‌توان یافت. از محافظه‌کارترین تا تندروترین و رادیکال‌ترین احزاب سیاسی و در این میان احزاب میانه و معتدل، احزاب فصلی یا موسمی، احزاب شخصی و حتی یک نفره و نیز احزاب خانوادگی و خاندانی و تیره‌ای یا طایفه‌ای، احزاب محلی و منطقه‌ای، احزاب دینی و مذهبی شامل احزاب صنفی روحانی، دیگر احزاب

صنفی و نیز دیگر احزاب ایدئولوژیک با ایدئولوژی‌های مختلف و گرایشهای متضاد در طیفی از راست‌ترین تا چپ‌ترین آنها، احزاب توده‌ای و حامی و کادر یا نخبه‌گرا، احزاب باز و بسته، احزاب آشکار و علنی و تشکلهای مخفی و زیرزمینی، احزاب قانونی در حکومت‌های قانونی یا غیرقانونی و احزاب گروه‌های غیرقانونی در حکومت‌های قانونی یا غیرقانونی، احزاب منحل‌های که آزادانه فعالیت داشته‌اند و احزاب غیرمنحل‌های که گاه مجال کمترین فعالیت نیافته‌اند، احزابی که همزمان با فعالیت حزبی و آشکار شبکه‌های مخفی و زیرزمینی و حتی فعالیت مسلحانه داشته‌اند و گروه‌های مبارزی که تنها به فعالیت تبلیغی و شبه حزبی پرداخته‌اند، گروه‌هایی که بر مبنای آزادیها یا محدودیتها و سرکوبها متناوباً در قالب حزب سیاسی یا سازمان چریکی و پارتیزانی درمی‌آمده‌اند، و سرانجام احزاب و گروه‌هایی که با انشعاب‌های پیاپی تا حد محو شدن کوچک و کوچکتر می‌شدند و احزاب و گروه‌هایی که با اتحادها و ائتلافها تا حد جبهه‌های فراگیر و گسترده پیش می‌رفتند. بدیهی است این همه تنوع و گوناگونی که تا حدی نیز معلول شرایط زمانی و مناسبات دگرگون‌شونده و احوال ناپایدار جامعه ایرانی بوده است، به معنای پیدایش و گسترش احزاب و سازمان‌های سیاسی مبتنی بر جایگاه طبقاتی یا نقش صنفی یا تأثیر کلان بر فرایندهای سیاسی و اجتماعی در تاریخ ایران نیست. با این حال احزاب و گروه‌های سیاسی این مرز و بوم همچون دیگر سازمانها و نهادهای حکومتی و غیرحکومتی و همگام با دیگر اقشار و آحاد جامعه ایرانی، گاه پیشاپیش و گاه در پی آنها در سیر تطور و تحول تاریخی جامعه نقش خاص خود را داشته‌اند و از این‌رو آشنایی و شناخت آنها ضرورتی انکارناپذیر است.

در تدوین مقالات یا مداخلها سعی شد همه تشکلهای سیاسی تاریخ معاصر به گونه‌ای یکنواخت و در حد ذکر ویژگیهای اصلی همچون زمان

تأسیس، تحولات و فراز و نشیبهای عمده در حیات و فعالیت آنها، مواضع و احیاناً مرامنامه و اساسنامه و ساختار و تشکیلات سازمانی، بنیانگذار یا بنیانگذاران و رهبر یا رهبران و افراد شاخص و فعال در آنها، نشریه یا نشریات ارگان یا ناشر افکار یا مرتبط با آنها، سازمانها و سندیکاها و وابسته و فراکسیونهای مرتبط، و سرانجام ائتلافها یا انشعابهای احتمالی و زمان انحلال، ادغام یا پایان فعالیت رسمی یا عملی آنها معرفی شود. طبیعتاً در مورد برخی از احزاب و جمعیتها بعضی از این موارد موضوعیت نداشت یا اطلاع مکتوب موثقی از آنها در دسترس نبود. برخی تشکلهای صنفی یا مذهبی که کم و بیش رویکردها و فعالیتهای سیاسی نیز داشته‌اند، در این مجموعه آمده است.

مجموعه تشکلهای سیاسی، صنفی و مذهبی ایران که طی قریب یک سده در داخل و خارج از کشور پدید آمدند، با عناوین مختلفی چون حزب، جمعیت، انجمن، جامعه، مجمع، جامع، کانون، هیأت، فرقه، کمیته، کنفدراسیون، باهماد، اتحاد، اتحادیه، جبهه، سازمان، گروه، جنبش، نهضت یا بی هیچ عنوان عام و صرفاً با نام خاص خود ظاهر شدند. برخی از این تشکلهای صرفاً در یک نام خلاصه می‌شدند و حداکثر نامی از بنیانگذار یا رهبر و یا نشریه‌ای مرتبط با آنها باقی مانده است. در فهرست بلندبالای احزاب و حزب‌گونه‌های تاریخ معاصر گاه حتی نامهایی ذکر شده که هیچ‌گاه در قالب تشکل یا تجمعی فعالیت نیافتند و احیاناً قرار بوده تشکیل شوند و فرد یا افرادی سخن از تشکیل احتمالی آن توسط خود یا دیگران به میان آورده بودند. طبیعتاً این قبیل موارد در این مجموعه جایی نیافته اما هر کدام از احزاب و سازمانها و تشکلهایی که دست کم چند مورد قابل ذکر داشت و می‌شد با استناد به منبع یا منابعی چند سطری در معرفی آنها نگاشت، آورده شده است. بدیهی است زمان و میزان فعالیت هر یک از احزاب و گروهها و نقش و

جایگاه و تأثیر آنها در حیات سیاسی و اجتماعی ایران با دیگری متفاوت بوده و غالباً بر همین مبنا شمار و حجم منابع و مآخذ مربوط به آنها بسیار متفاوت است. بر این اساس حجم مداخلها نیز تا حدودی متفاوت خواهد بود تا هم نکات مهم و اساسی در مورد آنها مفعول نماند و هم از ذکر نکات حاشیه‌ای و کم‌اهمیت در مورد مداخلهای دیگر پرهیز شود. با این حال از آنجا که پرداختن به هر یک از مداخلها به نسبت اهمیت و حجم مسائل مربوط به آنها تناسب میان مداخلها را به کلی از میان می‌برد، سعی شد تعدیلی در این میان صورت گیرد تا توازن و یکنواختی نسبی آنها حفظ شود. امید است نشر این مجموعه بتواند در شناخت بیشتر و بهتر تاریخ و جامعه ایرانی سودمند افتد. در پایان لازم می‌دانم از دوستان دست‌اندرکار مؤسسه انتشاراتی نگاه معاصر، به‌ویژه مدیر اندیشمند آن آقای اکبر قنبری و مشاور متون سیاسی مؤسسه آقای دکتر حسین بشیریه، تشکر و قدردانی کنم. امید است نقائص و نواقص این اثر با راهنماییها و تذکرات خوانندگان گرامی و فرهیخته خصوصاً فعالان و آشنایان با احزاب و گروههای سیاسی کشور و پژوهشگران صاحب‌نظر در چاپهای بعدی رفع شود.

محسن مدیر شانه‌چی

تابستان ۸۴